

Szemes Péter

Hommage á Ruszt József

A zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház fennállásának negyedszázados évfordulója alkalmából közölt ünnepi összeállításunk nem lenne teljes az alapító mester, Ruszt József emlékének megidézése nélkül. A kiváló Kossuth- és Jászai-díjas rendező életművét, művészi hitvallását talán legteljesebb formában egy máig sajnálatosan kevés visszhangot kiváltó kötet foglalja össze. A barátok, egykori tanítványok és tisztelők példás összefogásával megvalósult, *A Föld lapos és négy angyal tartja* című kiadványba Ruszt színházi pályájának 42 évéhez ugyanennyi kapcsolódó szöveget válogatott össze a két szerkesztő, Kőszegi Lajos, a veszprémi Petőfi Színház akkori (a könyv bemutatójára 2004-ben került sor) irodalmi munkatársa és Nánay István színháztörténész, kritikus. A több, mint négy évtizedet átfogó három és fél tucatnyi írás műfaji sokszínűségét – az interjúk, beszélgetések, színházi jegyzőkönyv-részletek, magánlevelek közé plasztikusan épülnek be a mester saját elméleti dolgozatai – tovább fokozza a szerzők eltérő személyisége, világnézeti beállítottsága, alanyhoz való viszonyuk (ez a feltett kérdésekben, bevezetőként leírt mondatokban, sokszor a leírt szöveg egészének stílusában erősen érzékelhető), nem is beszélve a megjelenés helyéről, legyen az pártlap, budapesti vagy vidéki hírlap, szakfolyóirat, elhangzás esetén rádió. Ez a fajta heterogenitás egyfelől hasznos, hiszen nyomon követhető Ruszt egyéni sorsának alakulása és ezzel együtt szinte teljes alkotói pályájának hullámlása - hegyeivel és völgyeivel együtt, másrészt a kötet-egész szempontjából egyértelművé teszi, mekkora szükség lenne egy saját írásokból hasonlóképpen értőn válogatott és gondosan szerkesztett kiadványra is, melynek kiadására az életmű lezárulása lehetőséget teremtett.

A Föld lapos és négy angyal tartja című kötet nemcsak színház-, de kortörténetet is fest, hiszen szemelvényei úgy villantják fel a rendezői oeuvre különböző fejezeteit, s ezen belül az egyes bekezdések jellegzetes szöveghegyeit, meghatározó, piros tintával jelölt passzusait, hogy azokból a személyes élettények mellett az adott időszak politikai, társadalmi – és ezekkel szoros összefüggésben – művészeti, színházi viszonyai is nyilvánvalókká válnak. A nyitóbeszélgetés a főiskoláról nemrégiben kikerült, de már sikeres, rendkívül ambiciózus fiatal színházi szakembert állít elénk. Ruszt ekkor – 1969-ben – a debreceni Csokonai Színház rendezője (abban az időben a frissen végzett rendezőknek kötelező jelleggel vidékre kellett szerződnie), s ezzel párhuzamosan az Egyetemi Színpadon korábban megkezdett művészi munka irányítója. A helyzet paradoxona, hogy míg az Universitas Együttes amatőr tagjaival lehetősége volt kísérletező jellegű, groteszk elő-

adásokat létrehozni (melyek sajátos, újszerű hangvétele jelentős sikereket eredményezett több rangos nemzetközi fesztiválon – Wroclawban, Párizsban, Nancyban, Londonban, Birminghamban, Pármában, Bécsben és Zágrábban), addig a civis város teátrumában a közönség igényeinek kielégítésére konvencionális színházat kellett csinálnia. Az Egyetemi Színpad művészeti vezetőjeként 1967-ben a nevezett lengyelországi seregszemlén látta a kísérleti színház atyja, Grotowski együttesének előadásában Calderon *Az állhatatos herceg* c. drámájának feldolgozását, ami életre szóló élményt jelentett számára, nagyrészt ennek hatására kötelezte el magát az egész akkori európai gondolkodáshoz képest újszerű színházi törekvés mellett. Ruszt szinte egész alkotói pályája során azon dolgozott, hogy a megfigyelt módszert saját rendezéseiben minél megfelelőbben alkalmazza, amihez már rögtön első professzionális állomáshelyén nem talált sem szükséges alapokra, sem kellő támogatásra. Elkerülhetlenné vált tehát számára a váltás, Debrecen 1973-ban a kecskeméti Katona József Színházra cserélte fel.

A helyzet módosulását, a lehetőségek kibővült körét ekképp szemléltetik egyik, ebben az időszakban adott nyilatkozatának szavai: „Igazán felszabadultan először Kecskeméten tudtam dolgozni, amikor a Katona József Színházban vendégként a *Hamletet* rendeztem. Ennek tulajdonképpen nem a két színház közötti bármiféle különbség volt az oka, hanem a helyváltoztatás ténye és a feladat nagysága. Megelőzően valahogy iskolásabb módszerek határozták meg munkámat. *A Hamlet* volt talán az első, amikor szinte gátlástalanul tudtam arra gondolni: mit is jelent számomra a *Hamlet*. Ezt érezhette meg a társulat is, s ennek köszönhető, hogy nem „általában” sikerült *Hamletet* színpadra vinni, hanem kísérletet próbáltunk tenni arra, hogy arról szóljon az előadás, amit számomra a *Hamlet* jelent, s nem utolsósorban azt érzem jelentősnek, hogy ezt az egész társulattal el is tudtam fogadtatni.”

Míg Debrecenben Shakespeare *Lear királyán* és két O'Neill-darabon (*Hosszú út az éjszakába*, *Amerikai Elektra*) kívül nem igazán sikerült megvalósítani elképzeléseit (ekkor terjedt el róla, hogy ő „a legkegyetlenebbül húzó rendező”), addig Kecskeméten már vendégként is saját stílusát tükröző előadásokat hozott létre: *Hamlet* mellett Szakonyi *Adáshibáját*, Calderon *Az élet álomját* és a *III. Richárdot*. Voltaképpen Ruszt számára a Katona József Színházhoz kötődik a klasszikus darabok élménye – már főrendezőként aratott rendkívüli sikert a *Troilus és Cressidával*, amit további Shakespeare-bemutatók követtek (a *János király*, a beavató produkcióként előadott *Rómeó és Júlia*, a *Pericles*), de megemlíthetjük két Schiller-rendezését (*Don Carlos*, *Stuart Mária*), vagy Racine *Berenikéjét*, valamint az ugyancsak a középiskolás korosztály tudatos nézővé formálását célzó *Antigonét*, illetve *Csongor és Tündét*. A világirodalom nagy szerzőinek művei a ruszti koncepcióba helyezve nemcsak a közönségnek

jelentettek felejthetetlen élményt, a társulat neveléséhez is jelentős mértékben hozzájárultak. Saját lehetőségeinek nagyfokú kihasználása mellett Kecskeméten egységes színészgárdát kovácsolt, sikerrel honosított meg egy újfajta értékítéletet, művészi szemléletmódot, aminek következtében a Katona József Színház a vidéki színjátszás egyik fellegvárává vált – még ha a mintának tekintett kaposvári vagy szolnoki eredményeket nem is sikerült elérni. Nem véletlen tehát, hogy Ruszt József kecskeméti munkája elismeréseként Jászai-díjat kapott.

Miután felvirágoztatta, elindította a siker útján Bács-Kiskun megye székhelyének teátrumát, szükségét érezte tehetségét újra Budapesten megcsillantani, ezért 1978-ban elvállalta a Népszínház főrendezői feladatait (közben dolgozott a Vígben és a Nemzetiben is). Ez azonban csak rövid kitérőnek bizonyult pályáján, hiszen hamarosan már Szegeden találjuk, a Nemzeti Színház művészeti tanácsadójaként. A Tisza-parti városban ugyanazt szeretne volna megvalósítani, amit Kecskeméten, azonban a körülmények nem bizonyultak megfelelőek, ezért elfogadta a zalaegerszegiek felkérését és néhány hűségessé színésszel közösen az ország akkor legfiatalabb színházához szerződött.

Az induló Hevesi Sándor Színház addig példátlan lehetőséget kínált számára – itt végre szinte teljesen szabad kezét kapott annak érdekében, hogy meghatározó vidéki műhelyt teremtsen. „Amit már korábban elterveztem, azt most Zalaegerszegen megcsinálhatom. Egerszegen mindent elvállalok annak érdekében, hogy biztosítva legyen az, amiért odamegyek.” – nyilatkozta 1982-ben. S valóban, az erős előévad után 1983 októberében Madách *Az ember tragédiája* c. „emberiség-költemény”-ének klasszikussá vált előadásával (Szalma Tamással Ádám, Fekete Gizivel Éva és Gábor Miklóssal Lucifer szerepében) vette kezdetét az a folyamat, melynek eredményeként a zalai megyeszékhely Ruszt nagy elődjéről elnevezett teátruma a magyar színjátszás számon tartott, elismert fórumává vált. Olyan, ma már meghatározó színháztörténeti jelentőségű rendezései fémjelzik ezt a korszakot, mint a Bartók-triptichon (*A csodálatos mandarin* /1982/, *A fából faragott királyfi* /1983/, *A kékszakállú herceg vára* /1984/), a Babel szövegei alapján írt *Húsvét* (a IV. Országos Színházi Találkozó egyik vitadarabja, az 1985/86-os évad legjobb előadása a Petőfi Csarnokban) /1984/, Teleki László *Kegyence*, Lessing *A bölcs Náthánja* /1986/, vagy Goethe *Egmontja* /1987/. Bár e teljesség igénye nélküli felsorolás nem tükrözi, a megbízott igazgató, egyben művészeti vezető elsődleges – utólag kijelenthetjük: megvalósult – célja a Vilar-i modellre épülő népszínház és a kísérleti színház egységének megteremtése volt. Ennek érdekében kiváló érzékkel használta ki a város egyéb, játékra alkalmas épületeit, talált ezek tereinek adottságait érvényesítő darabokat (csak az összehasonlítás kedvéért: míg Ruszt idején öt többé-kevésbé állandó játszóhely volt Zalaegerszegen, addig jelenleg egy ilyen áll a társulat rendelkezésére). 1984-ben a szakmai utánpótlás biztosítására megalapította a teátrum színészképző

stúdióját, melyet egykori mesteréről, Nádasy Kálmánról neveztek el. Jellemző, hogy a színházi pályára lépő fiatalok teljeskörű, alapos oktatását olyannyira szívén viselte, hogy itteni tanulmányaik befejezése után kötelezni akarta őket a tanárképző főiskola elvégzésére, sőt a főváros-központúság ellensúlyozására rendezői szakot is szeretett volna a zalai megyeszékhelyre hozni – úttörő elgondolásainak megvalósulásaként előbb Veszprémben indult színháztörténész (elméleti), majd Kaposváron és Szombathelyen színész (alapvetően gyakorlati) képzés. 1985-től az *Életünk* című folyóirattal közös kezdeményezésként elindult a fiatal drámaírók és az előadások megvalósulásában szerepet játszó színházi emberek kölcsönös ismerkedését és az újonnan született művek népszerűsítését, műhelymunkában bizonyos részeinek kidolgozását célzó Nyílt Fórum, melyet 2000-tól a Pécsen megrendezésre kerülő Országos Színházi Találkozó keretein belül bonyolítanak le. A színházba látogató fiatalok tudatos nézővé, értő közönséggé formálását segítették elő a még Kecskeméten megkezdett beavató előadások, melyek Zalaegerszegen is generációkat tettek színházszeretővé, napjainkig széles helyi befogadói bázist biztosítva a Hevesi Sándor Színház produkcióinak. Nem véletlen, hogy a Ruszt által felépített társulat bemutatói mind a hazai, mind a nemzetközi megmérettetéseken megállták a helyüket (igazolják ezt a IV. és VI. OSZT sikerei, vagy az Arezzói Nemzetközi Színházi Fesztivál díjesője), szívesen látott és gyakran invitált vendégei voltak a Dunántúl és a környező országok művészetkedvelő városainak. Sajnálatosan az utóbbi időben ez a fellendülés jelentős mértékben alábbhagyott, és a Bereményi Géza és Bagó Bertalan neveivel fémjelzett időszak kezdeti sikerei után a szakemberek az elmúlt években már nemhogy nem díjaztak, de meg sem hívtak egerszegi produkciót az országos találkozókra, látványosan csökkent a kritikusok érdeklődése (bár ez úgy tűnik, a vidéki színházakat illetően egy-két kivételtől eltekintve országos tendencia) és a jelentősebb hazai és nemzetközi fellépéseken is átok ül. Örömteli viszont annak a – szintén a ruszti érában indult - kezdeményezésnek a továbbélése, melynek köszönhetően immár több tucat, más művészeti ágban tevékenykedő alkotó (a színház korábbi titkárának Boncz Barnabásnak köszönhetően elsősorban képzőművészek, de írók, költők is) kapott bemutatkozási lehetőséget a színház különböző tereiben. Összességében, akárcsak kaposvári távozása, a sikeressé tett Hevesi Sándor Színház elhagyása is meglepetést keltett Ruszt tisztelői, a körülményeket nem ismerő pályatársai, barátai körében. „Elfáradtam. Belefáradtam abba, amit ma Magyarországon vezetésnek mondanak. Fáradtan pedig nem szabad tovább csinálni. Az erkölcs-telen az intézménnyel, a társulattal és saját magammal szemben is. Ezt a színházat nem menet közben vettem át, hanem nekem kellett megalapítani. Ami roppant energiát emésztett fel. S ha hozzászámolom, hogy valójában a Népszínház, Várszínház majd a szegedi színház után következtek a zalaegerszegi évek, akkor azt mondhatom,

hogy tíz esztendőn át tartó vesszőfutásom vezetett el mostani döntésemhez.”- vallotta meg 1987-ben.

Pihenésre mégsem volt elég ideje, olyan emberként, művészként, akit a folytonos tevékenykedés éltet, és akinek csak az gyógyítja rossz kedélyét vagy betegségét, zalaegerszegi művészeti tanácsadói posztját rövid időre fenntartva – a zökkenőmentes váltás érdekében és hogy segítse az új igazgató, Halasi Imre munkáját -, ötvenévesen a Nemzeti Színházhoz szerződött. Egyre súlyosbodó betegsége miatt azonban, melyet a kórházi kezelés részben orvosolt és mivel nem találta helyét a Nemzeti nagy konglomerátumában, új munkahelyén mindössze egyetlen darabot rendezett (Galgóczy Erzsébet *Vidrasát* 1989-ben), s máris újra Szeged felé orientálódott. A Tisza-parti város színházánál rövid ideig művészeti vezetőként dolgozott, de rá kellett ébrednie, hogy az itteni körülmények legutóbbi szegedi kísérlete óta nem változtak jelentős mértékben (megdőbbsé az a folyamodvány, melyet ebben az időszakban írt Glatz Ferenc miniszternek, s melyben a folytonos küzdelemben megfáradva „korkedvezményes nyugdíjazását” kérte – ez, Bulgakov Sztálinhoz írt elkéseredett leveléhez hasonlóan azt a megalázó gesztust mutatja fel, mellyel az igazi értéket teremtő művészek megélhetésük biztosítása érdekében a hatalom mindenkorai birtokosaihoz kénytelenek fordulni), ezért visszavonta főrendezői pályázatát és néhány elkötelezett fiatal színésszel a hivatalos struktúrából kiválva új formációt alapított.

Nem volt előzmény nélküli ez a törekvés, hiszen – amint Ruszt három évvel az indulás után, a rövid szegedi időszakot követően a fővárosba költözött együttes 1992. december 12-i társulati ülésén elmondta – „(...) régen, még a harmincas években, ugyancsak Szegedről elindult egy másik Független Színpad – Hont Ferenc vezetésével. Ők is Madáchot és Csokonait játszottak, majd később ők is Budapestre jöttek; előbb a Zeneakadémián, aztán már csak a Népligetben adtak Molière-t (a *Duda Gyurit* Major Tamás főszereplésével), míg végül támogatottság híján megszűntek; de úgy is mondhatnánk: betiltották őket.

Mi, e hajdan volt Független Színpad szellemi örökösei, ugyancsak Szegedről kezdtük, az Almássy téren és a Kátona József Színház színpadán folytattuk, Shakespeare-t, Madáchot, Csokonait, Molière-t játszottunk, s most – végül vagy csak egyelőre – itt ülünk a Golgota utcában, igen csak közel a Népligethez... Kísérteties a hasonlatosság, és szorongató felelősség a tanulságok megfogalmazása és megítélése.” Valóban, a fiatal társulat tagjainak, miután 1990 februárjában Budapestre tették át székhelyüket, sok nehézséggel kellett megküzdenie: ugyan a Vörösmarty Művelődési Ház befogadta őket, a rendelkezésükre bocsátott – később Nádasy Kálmán nevét viselő - terem mégsem bizonyult teljes mértékben megfelelő játszóhelynek, a közös munka szinte éjjel-nappal összekötötte őket és ez szükségszerű súrlódásokhoz vezetett, amit csak térték a kellő támogatás hiánya miatt fellépő egzisztenciális gondok (ezek még az 1993-ban Kossuth-díjat kapó

Rusztot is elérték), melyek következtében többen kiléptek az együttesből más irányban boldogulást keresve, nem is beszélve Kalocsay Miklós korai halálának (1991 decemberében, negyvenegy évesen távozott az égi társulatba) tragikus eseményéről. A tényszerű eredmények mégis őket igazolták: többszáz alkalommal játszották nagysikerű előadásait (legtöbbször a sokak számára emlékezetessé vált *Rómeó és Júliát*), melyek a szükséges díszlet- és jelmezigény minimumával operáló játéktílusnak köszönhetően határon innen és túl rengeteg középiskolának szereztek maradandó színházi élményt és hoztak máig tartó szakmai elismertséget a fiatal színészeknek. A Független Színpad végül – Ruszt jóslatának megfelelően – feloszlásra ítéltetett, tagjai más teátrumokhoz szerződtek, vagy szabadúszóvá váltak, maga a művészeti vezető pedig 1994-ben a Budapesti Kamaraszínháznál került alkalmazásra.

Az utolsó állomást a mester pályáján, ahol viszonylag hosszabb időt töltött, ismét a klasszikus darabok fémjelzik. A Kamaraszínháznál rendezte meg Arthur Miller *Alku*-ját, amiben a zsidó ószeres, Solomon szerepét is eljátszotta, Calderon Az állhatatos hercegét Gálffi Lászlóval és az *Othellót* Kamarás Ivánnal protagonistaként, Marlowe *II. Edward*-ját, Kecskeméti követően újra elővette a *Hamletet* és a *III. Richárdot*, sőt egy rendhagyó játszóhelyet is talált: a Kiscelli Romtemplomban előbb a *Troilus és Cressidát*, majd a *Varázsfuvolát* vitte színre. Budapesten sem bírta sokáig – 1998-ban önként kivonult a hazai színházi életből, melybe kedélye, egészségi állapota romlásának megfelelően már csak egy-egy előadás erejéig tért vissza. Kezdetben Zalaszentgróton, majd Zalaegerszegem telepedett le, s kilépve a saját maga által felvállalt széműzetésből ezután szinte kizárólag remekműveket alkotott – méltó lezárásaként életművének: két Szophoklész-darabot, a *Philoktétészt* a zalai megyeszékhelyen és az *Oidipusz királyt* valamint az *Oidipusz Kolónoszban* egy előadásaként Veszprémben, legvégül *Az ember tragédiáját* a Hevesi Sándor Színházban (több, mint húsz esztendővel a teátrum nyitóelőadása után, hasonlóképpen Szalma Tamással Ádám és Fekete Gizivel Éva, ezúttal viszont az azóta eltávozott Gábor Miklós helyett, mégis méltó emléket állítva legendás alakításának, Kamarás Ivánnal Lucifer szerepében). A kötet által átfogott világon már kívül esik, de a pályakép és az életút teljességéhez hozzátartozik, hogy utóbbi előadás próbafolyamata közben a kór egyre inkább felőrölte egészségét és a premiert követően kórházba került, ahol műtéten esett át, majd kemoterápiás kezelést kapott. Megviselt szervezete az újabb megpróbáltatásokat már nem bírta el, és 2005. július 27-én, 68 esztendőskorában – mint Oidipusz királya Kolónosz szent ligetében – végleg a fénybe távozott. Temetésére néhány nappal később, augusztus 3-án került sor, végakaratahoz híven Zalaegerszegen. A felhők közül bizonyára letekintett a tiszteletére összegyűlt nagy tömegre és szája arra a bizonyos, sokak által ismert mosolyra húzódott...

Ruszt József szellemi örökségének méltó gondozása nem kis feladatot ró ránk, itt maradtakra, emlékezetének pedig a legkevesebb, amivel a befogadó város polgáiraiként tartozunk, hogy teste fölé mementóként síremléket emelünk, illetve megfelelő módon elhelyezzük hagyatékának kincseit. Előbbi vállalás, egyelőre úgy tűnik, a közeljövőben teljesülhet, hiszen Béres János szobrászművész, aki a kiváló rendező utolsó lakhelyének falán elhelyezett bronz domborművet is alkotta, elkészítette a terveket és a kivitelezés Zalaegerszeg, valamint az ígéretek szerint Szeged, Kecskemét városok és a Zala Megyei Közgyűlés, továbbá önzetlen magánszemélyek (barátok, pályatársak, tisztelők) támogatásának köszönhetően hamarosan kezdetét veheti. A megmaradt értékek (zenei anyag, írások, személyes tárgyak) elhelyezésére pedig egy, a nagyközönség által látogatható, a szakemberek számára pedig kutatási lehetőséget biztosító – akár az egykori baráttal, Gábor Mik-

lóssal közös – emlékszoba berendezése volna kívánatos, ennek megvalósulása azonban egyelőre sajnálatosan elég kevesek vágya, a sürgető konkretizáció helyett továbbra is a lehetőség kódéba veszik. Régóta szükséges lenne Ruszt József válogatott írásainak – fentebb jelzett – kiadása, a még nem publikált szövegek feldolgozása és közreadása, és talán ideje volna *Színészdramaturgia és színészmesterség* c. könyve újbóli megjelentetésének is. De amíg ezekre sor kerül, csupán két rendkívül hasznos és tartalmas kiadvány elégíti ki az olvasói igényeket és szolgálja a kultusz épülését: Nánay István *Ruszt* c. munkája és *A Föld lapos és négy angyal tartja*. Kívánom, hogy forgassák szívesen mindkettőt és éljen mindannyiukban elevenen tovább e különleges színházcsináló mester emléke.

(A Veszprémi Petőfi Színház és Zala Megye Önkormányzatának közös kiadása. Veszprém, 2004.)

Az ember tragédiája 2004-es előadásának záróképe Ruszt Józseffel